Це було взимку у місті Воронежі 1941 року. В невеличкій кімнатці на дивані, заплющивши очі, лежав Олександр Петрович Довженко, який прибув до нас з Ашхабада.

Худий, втомлений, мовчазний, він слухав нас, українських літераторів, що працювали військовими кореспондентами у фронтовій газеті "За Радянську Україну".

Розповідали ми Олександру Петровичу і про бої, і про окремих воїнів, що безстрашно й хоробро билися з фашистами, розповідали про смерть, і пожежі, і велику біду, в яку потрапила рідна земля й рідний народ.

Якщо оповідач замовкав, гадаючи, що наш гість заснув, відразу ж розплющувались очі.

— Розповідайте, хлопці, розповідайте, я все чую.

І як же ми були здивовані, коли одного разу, слухаючи наші розповіді, Довженко раптом заявив:

— їду з вами на фронт. Хочу сам все бачити... своїми очима.

Але поїздка на фронт у той час була йому не під силу. Тривожили часті сердечні приступи.

Обідали ми в офіцерській їдальні, до якої треба було пройти кілька кварталів.

Олександр Петрович дорогою не раз зупинявся, хапаючись за серце.

Пригадується районне містечко Валуйкп, Воронезької області.

Жили ми в одноповерховому будинку священика. Перед вікнами прослався широкий вигін, зарослий споришем, а за ним, в рясній зелені, — кладовище з надмогильними хрестами.

Ворожі літаки бомбили містечко не тільки вдень, але і вночі, освітлюючи його з неба яскравими вогнями парашутних "люстр".

Олександр Петрович у той час посилено працював, рідко виходив з кімнати в укриття, незважаючи на оголошення по радіо про повітряну тривогу. Не припиняв він роботи навіть тоді, коли над містом чулося моторошне гудіння бомбардувальників і з наростаючим свистом падали бомби.

— Від смерті нікуди не втечеш,— говорив вій і схилявся знову над паперами.

Запам'ятався весняний ранок у тих же таки Валуйках.

...Кладовище. Свіжі могили — без хрестів. Тиша. Не гудуть літаки, гудуть тільки бджоли над вишневим цвітом. Ласкаво і щедро світить сонце.

Розмістилися ми на свіжій траві.

Олександр Петрович одягнув окуляри, вийняв з кишені блокнотні аркушики, списані зеленим чорнилом.

— Так ось, хлопці, закінчив я оповідання "Ніч перед боєм".— І він почав читати: " — Товаришу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут — і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, усі ми знаємо, що завтра буде бій великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?..."

Прекрасне оповідання про перші дні війни, про гіркий відступ під натиском переважаючих сил противника, про мужність, відвагу, безстрашність і духовну красу наших радянських людей.

Ми були першими слухачами, а потім цей твір прочитали сотні тисяч людей в газеті "Известия", де його було надруковано в дні війни.

Недовго ми перебували у Валуйках. Почався відступ. Почалося те, про що писав у своєму оповіданні Олександр Довженко.

435 15*

Це вже була не Україна. Перед нашими очима лежала однаково рідна для нас російська земля, по якій ми змушені були відходити далі й далі в глиб країни.

Горе, страждання, смерть і кров — усе побачив, відчув, зберіг у своєму серці великий художник.

Навіть у ці тяжкі дні гіркого відступу Олександр Петрович продовжував писати, створюючи цілу серію блискучих оповідань: "Стій, смерть, зупинись!", "Відступник", "На колючому дроті", "Незабутнє", "Мати".

Але він не тільки писав оповідання, він виступав на мітингах, друкував нариси й статті, в яких полум'яним словом, як мечем, разив ненависних йому фашистів.

Довженко — воїн!

Таким лишився назавжди у моїй пам'яті цей життєлюбний, добрий, ніжний і нещадний до ворогів видатний художник.

А як він любив свій рідний край! З якою поетичною майстерністю оспівав зачаровану Десну з її лугами, садами, з її неповторною красою, з її талановитим, трудолюбивим, мужнім і добрим народом.

Не раз під час війни з особливою теплотою згадував Олександр Довженко незабутню Десну:

— Ой яка це прекрасна річка! Які там гаї, луги, ліси... Яка вода! Ще був у мене дід, схожий на бога. Я ото маленьким молюсь перед іконами, а дід на печі лежить, білий. Борода біла, обличчя красиве.

Пам'ятаю, якось поїхали ми з ним на сінокіс до Десни. Дорогою зустрілися люди:

— Драстуйте, діду!

— А, здоровенькі будьте, здоровенькі! Радів, кілька разів оглядався їм услід.

— Діду, а ви знаєте, хто вони?

— Та ні, не знаю... Добрі якісь люди, привітні...— і ще раз подивився на них.

Або на сіножаті, бува, хтось зупиниться.

— Діду, вкосити трави можна?

— Коси, коси, чоловіче, трава добра.

Накосить той скільки треба і піде собі, а я питаюся в діда:

— Хто це такий?

— Та хто ж його знає. Ми теж, ото, як ходили на Дон, то в людей косили.

На хвилину Олександр Петрович замовкає, але йому приємно згадувати рідний край, і він продовжує:

— А які дівчата на Десні! Оце йде чорнобрива, красива. Привітаєшся до неї:

— Здрастуйте!

— Здрастуйте! — і зашариється вся.

— Куди йдете?

— А-а-а...

— Та чого ж "а-а-а"? Звідки ви?

— А навіщо вам?

— Може, я до вас у гості прийду. Де ви живете?

— А на хуторі.

— На якім?

— Та...

— Ну, чого ж, скажіть.

— Та... Голопупенковім,— вимовляє дівчина і ще дужче червоніє.

Олександр Петрович був прекрасним оповідачем. Він так умів підмітити і жестами та мімікою передати характерні рисочки, що людина, про яку він розповідав, одразу оживала у вас перед очима.

...Якось після війни до письменницького Будинку творчості в Ірпені приїхав Олександр Петрович. Працював він тоді над п'єсою "Потомки запорожців".

Надвечір любив прогулюватися вздовж вузенької, дуже покрученої річки Ірпінь, його увагу привернула стара розлога сосна, що росте на піскуватому березі вже багато десятиліть.

— Ну, ось подивіться,— говорив він невдоволено.— Невже місцеві керівники не бачать? Такий бугор голий. Росте могутня сосна... Одна. Хіба не можна було засадити молодими сосонками увесь отой клин?

А потім глянув па річку, на луги, на листяний ліс по той бік річки, що його золотило своїм промінням призахідне сонце.

— Я думав уже... Коли б оці луги аж до села Ставища залити водою, щоб отаке дзеркало стояло завжди,— скільки б тут можна було збудувати санаторіїв, будинків відпочинку... А скільки риби! Розвести коропів дзеркальних — для всього Києва вистачило б — завжди свіжі коропи. Тільки треба по-хазяйському підрахувати, що дають угіддя і що може дати рибне господарство і здравниці. Отам би в лісі й побудувати їх... Біля води... Хіба погано?

А іншого разу, теж під час прогулянки, Олександр Петрович звернув увагу на молоду парочку, що поверталася від річки. Хлопець поклав їй руку на плече. Так і йдуть.

— Любов між ними є чи нема? — раптом запитав Довженко і відразу ж сам почав розповідати:

— Жив у нашій Сосниці парубок. Ото поїде з батьком на ярмарок і жде, поки тато добре вип'є й засне на возі, а хлопець тоді тридцять п'ять верст біжить до дівчини, щоб обняти СВОЮ милу... І назад теж біжить, щоб, не дай боже, не прокинувся батько та не гримав... Ото любов!..

Були в Олександра Петровича хвилини задушевних мрій, але найчастіше ці мрії, як птахи, знову й знову летіли до рідної красуні Десни.

— Дурна в мене професія. Я не можу використати для себе літа, бо літні місяці — це найбільш напружена робота над

фільмами. А хотілося б влаштуватися на Десні. Та не просто дачу зняти, а спорудити її на човні, таку собі невеличку — на дві кімнатки, з маленькою палубою. Заїхати б уверх, а тоді спускатися за течією. Де схотів — зупинився на день, на два, половив рибу, з людьми зустрівся. Це недорого б обійшлося, а скільки було б вражень, скільки цікавих зустрічей! Здорово, правда?

Але цій завітній мрії не судилося здійснитись.

Не Десна з її чарівною красою, а не менше чарівний і могутній Дніпро та Каховська ГЕС привернули увагу талановитого художника, і сценарій "Поема про море", відзначений Ленінською премією, був останньою лебединою піснею великого майстра, що свій яскравий талант, пристрасть і тепло своєї крилатої душі віддав народові, який любив він ніжною синівською любов'ю все життя. Все життя!

Липень, 1964